

Organische stadsontwikkeling; tussen- of transitietijd?

Prof. Dr. Derk Loorbach

Inleiding

De afgelopen jaren zijn er overal nieuwe initiatieven ontstaan die vaak aangeduid worden als 'bottom-up': lokale initiatieven die vanuit sociaal ondernemerschap bijdragen aan stedelijke duurzaamheid. Creatieve start-ups en campussen, gemeenschapstuinen, herbestemming van oude panden, stadslandbouwbedrijven, duurzame renovaties, pop-up stores, overall leek ruimte voor nieuwe energie. Terwijl de economische crisis de bouw op zijn (of haar) gat legde en gemeenten de hand op de knip hielden, ontstond een nieuwe golf van stadsontwikkelaars en stadsontwikkeling. 'Mensen maken de stad' leek ineens niet zomaar een holle slogan maar de nieuwe praktijk. Tenminste, voor zolang de economische crisis zou duren en totdat we weer terug kunnen naar hoe het ooit was: geplande projectontwikkeling waarmee we geld maken. Veel gehoord begrip in dit verband was dat van 'tussentijd': de periode tussen het vrijkomen van een gebied en de nieuwe functie of ontwikkeling. Die tussentijd gaf ruimte voor alternatieve experimenten en praktijken, maar lijkt nu op veel plekken weer ten einde te komen met de opbloeiende economie. Het spook van de klassieke projectontwikkeling dat in de coulissen stond te wachten dringt zich weer het toneel op en daarmee is het weer over tot de orde van de dag. Of toch niet?

Transitie in de stad

De afgelopen tien jaar ben ik vanuit ons instituut [DRIFT](#) aan de Erasmus Universiteit Rotterdam betrokken geweest bij allerlei interventies in de stedelijke ontwikkeling en zo alle verschillende aspecten leren kennen. Bijvoorbeeld het mede organiseren van visieprocessen rond bijvoorbeeld het Stadshavensgebied dat leidde tot de inzet op organische gebiedsontwikkeling met hoge duurzaamheidsambities en een pragmatische experimenteeraanpak op de korte termijn. Resultierend in experimenten zoals het drijvend paviljoen maar ook het stadlandbouwbedrijf Uit je eigen stad. Of het bijdragen aan de stadsvisies van Rotterdam die vooral inzicht gaven in de veranderende rol van de overheid. Maar ook op lokaal niveau in wijken jarenlang met allerlei partners werken aan een nieuwe vorm van wijkontwikkeling waarbij plekken, scholen en bewoners zelf het vertrekpunt vormen voor ontdekking, probleemidentificatie en daarna pas het vinden van oplossingen zoals wijkgebouwen in zelfbeheer en gemeenschapstuinen. Het herinrichten van verrommelde publieke ruimte op basis van visiedialoog met bewoners en ondernemers. Of het evalueren van het beroemde Stadsinitiatief de [Luchtsingel](#) waaruit zowel de worsteling binnen de overheid als de confrontatie tussen het oude 'regime' van stadsontwikkeling en de nieuwe praktijken scherp naar voren komt.

Die confrontatie duiden we vanuit het transitieperspectief als een natuurlijk onderdeel van de dynamiek waar maatschappelijke systemen doorheen gaan. Een transitie is gedefinieerd als een fundamentele verandering van de dominante cultuur, structuur en werkwijzen in een maatschappelijk

systeem op de lange termijn. Zo'n dominante cultuur, structuur en werkwijze wordt aangeduid als een regime: een complex stelsel van regels, routines, opvattingen, infrastructuren, praktijken waarbinnen allerlei verandering plaatsvindt gericht op verbetering, efficiëntie en optimalisatie. Er verandert dus van alles, maar binnen de contouren van het regime, aangeduid als padafhankelijkheid. Onder bepaalde omstandigheden (het tegelijk oplopen van maatschappelijke druk, interne spanningen en opkomende alternatieven) kan een patroon optreden van schoksgewijze en disruptieve veranderingen die leiden tot een relatief snelle en fundamentele verandering van het regime. Op dit moment spelen dergelijke transitie in allerlei domeinen: energie, mobiliteit, onderwijs, zorg, voedsel en bouw.

Dit soort grotere maatschappelijke transitie komen in zekere zin samen in de stad, of anders gezegd: steden vormen de laboratoria voor deze transitie. Juist omdat op dit niveau de urgentie gevoeld wordt, maar ook het ondernemerschap en de creativiteit samenkomt die nodig is om oplossingen te ontwikkelen, vormen steden de aanjagers van maatschappelijke transitie. Maar tegelijk hebben steden ook hun eigen regimes: een historisch opgebouwde cultuur, infrastructuur, bevolkingssamenstelling, stadsontwikkelingsaanpak en institutionele context. Aangejaagd door de economische crisis, maar ook door de druk vanuit die maatschappelijke transitie zien veel steden zich dan ook geconfronteerd met een eigen transitieopgave en gaan lokale overheden overal op zoek naar een nieuwe rol en werkwijze. Of het nu gaat om de omgang met decentralisatie in de zorg, het realiseren van duurzaamheid, het vormgeven van lokale democratie of het creëren van ruimte voor sociaal ondernemerschap.

Transitietijd?

Het is onmiskenbaar dat er de afgelopen jaren een ander soort denken en werken ontstaan is, of beter gezegd boven het maaiveld is gekomen. De ruimte van de tussentijd heeft ervoor gezorgd dat het zichtbaar werd, maar ook dat er nieuwe structuren, netwerken, en standaarden ontstonden. Dat ambtenaren bekend raakten aan maatschappelijke initiatieven, dat gebieden tot leven kwamen door jarenlange inzet van creatieven en vrijwilligers en dat ook de buitenwereld kon wennen aan een ander gebruik van de stad. Het interessante nu is dat hiermee ook massa en veerkracht is ontstaan: alternatieve belangen, een onderbouwde alternatief, een lobby en kritische massa. Nu de economie weer aantrekt en op veel plekken de oude projectontwikkelingsplannen weer afgestoft worden breekt vanuit transitieperspectief een interessante fase aan. We noemen de afgelopen periode de voorontwikkeling: alternatieve ideeën en praktijken die misschien al decennia geleden aanwezig waren zijn volwassen en het historische regime in toenemende mate onder druk. Dit leidt tot een confrontatie tussen oud en nieuw.

Vanuit mijn eigen ervaringen kan ik meerdere voorbeelden geven, zoals bijvoorbeeld de ontwikkelingen rond het Schieblock nabij Rotterdam Centraal station, waarbij partijen als ZUS het gebied *bottom up* hebben herontwikkeld en met de Luchtsingel een nieuwe structuur hebben aangelegd. Met elkaar vormt die beweging een voor de projectontwikkelaar en gemeente niet meer te ontkennen factor die noopt tot heroverweging en aanpassing. Maar vergelijkbare confrontaties spelen zich af op buurtniveau in Carnisse, waar de afgelopen jaren binnen het project [Veerkracht](#) bewoners in actie zijn gebracht, het wijkgebouw in zelfbeheer hebben veroverd op de gemeente en de gemeenschapstuin hebben gered van braakligging. Beide initiatieven leveren op allerlei manieren maatschappelijke waarde: ze versterken sociale cohesie, brengen leven in de wijk, brengen mensen in contact met gezonde voeding en sport, en maken de publieke ruimte minder anoniem en schraal. Maar na een investering van jaren komen nu vanuit (andere delen van) de gemeente onaangekondigde berichten van sluiting. Het wijkgebouw moest commercieel verhuur en de tuin omgebouwd tot parkeerplaats. De tussentijd is over, u moet maar weer plaats maken. Maar de veerkracht op lokaal niveau leidt tot het organiseren van politieke druk die in het geval van het wijkgebouw als heeft geleid tot behoud en een doorstart. Het gevecht om de tuin is nog volop gaande, nu medio 2015.

Dit zijn maar kleine voorbeelden van de dynamiek van het gevecht om de stad en de worsteling in transitie. Naast dat de toekomst ongetwijfeld meer divers, flexibel en dus ook veranderlijk is, gaat het ook over het behouden, versterken en uitbouwen van dat wat duurzaam is. Niet langer wordt de stad

voor ons gemaakt maar is de realiteit dat mensen echt de stad kunnen maken, met collectieve actie, slimme constructies en een dosis idealisme. Het is wellicht niet precies op de manier waarop beleidsmakers de participatiesamenleving in gedachten hadden, maar de nieuwe realiteit is toch echt dat beleid zal moeten participeren in de samenleving.

Transitiebeleid

Die omslag in beleid is al lang in gang gezet, bottom-up binnen de overheid door ondernemende ambtenaren. Maar als het gevecht vaker gewonnen gaat worden ten gunste van maatschappelijke sturing zal in toenemende mate gevraagd worden om een nieuw soort sturing en instituties. Sturing die gericht is op het aanjagen van diversiteit en maatschappelijk ondernemerschap maar ook het borgen van fundamentele democratische waarden als inclusiviteit en transparantie. Sturing die randvoorwaarden stelt met betrekking tot duurzaamheid en het bijdragen aan maatschappelijke waardencreatie. Maar ook nieuwe instituties die kunnen afrekenen met de erfenis van het verleden; het dominante economische denken, de noodzakelijk te nemen financiële verliezen, het compenseren van verliezers en het uitfasen van bestaande oplossingen die niet langer passen. Dat vereist een vorm van leiderschap die nu nog weinig zichtbaar is, want welke wethouder stadontwikkeling zal luidkeels zeggen dat er niets meer nieuw gebouwd gaat worden. Of dat er gesloopt gaat worden om terug te geven aan de natuur. Of dat over tien jaar geen enkele benzineauto meer de stad in komt.

Collectief Leiderschap

Toch zijn er voorbeelden van steden en plekken waar dit type leiderschap collectief ontstaat vanuit het samenwerken tussen politiek, beleid en (maatschappelijk) ondernemerschap. De ontwikkelingen in genoemde maatschappelijke transities gaan zo snel dat een volledig duurzame energie, een emissieloze mobiliteit, een zelfvoorzienend voedselsysteem en een menswaardige lokale zorg en welzijn binnen handbereik ligt. Dat gaat alleen gerealiseerd worden als het ontstaat en vorm krijgt op lokaal niveau via lokaal initiatief en ondernemerschap. Dat is er genoeg, het wachten is op het collectief leiderschap vanuit stadsontwikkelaars, beleidsmakers, architecten en ontwerpers om de volgende fase in te gaan: niet langer verkennen en experimenteren in de tussentijd, maar het gevecht aan gaan en doorbreken naar het nieuwe.

Derk Loorbach is directeur van het Dutch Institute for Transitions ([DRIFT](#)) en bijzonder hoogleraar Socio-economische Transitie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Dit essay komt voort uit de keynote lezing die hij op 5 juni 2015 gaf tijdens de bijeenkomst [Next Level](#) van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie.